

**کاربرد اسم در جملات متون
نظم و نثر زبان فارسی کهن و نو**

دکتر داریوش زرگری مرندی

سرشناسه

: زرگری مرندی، داریوش، ۱۳۲۹

عنوان و نام پدیدآور : کاربرد اسم در جملات متون نظم و نثر زبان فارسی کهن

و نو، دکتر داریوش زرگری مرندی

مشخصات نشر : تهران، والقلم، ۱۳۹۲

مشخصات ظاهری : (۱۰۰)ص

شابک : ۳۸۰۰۰ ریال: 3-3-978-600-93868

وضعیت فهرست نویسی : فیا

موضوع : فارسی -- اسم

موضوع : فارسی -- دستور

رده بندی کنگره : ۱۳۹۲ ک ۴۲ / ۲۷۵۵ PIR

رده بندی دیویی : ۴۱۵۰

شماره کتاب شناسی ملی : ۳۲۶۷۲۱

انتشارات والقلم

کاربرد اسم در جملات متون نظم و نثر زبان فارسی کهن و نو

نوبت چاپ : اول ۱۳۹۲

شمارگان : ۱۰۰۰ نسخه

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

آدرس پخش : تهران - بلوار فردوس شرق نرسیده به فلکه دوم صادقیه پاساژ ارمغان

طبقه همکف چاپ ایلیا

تلفن: ۴۴۰۵۷۹۳۹ - دفتر: ۴۴۰۶۸۲۰۸

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
۱۰	بخش اول - نقش نهادی
۱۱	فاعل یا کننده کار
۱۳	پذیرنده کار یا عملی
۱۴	دارنده صفت یا حالت
۱۵	وجود و هستی را به او نسبت دهیم یا از او سلب کنیم
۱۶	یادآوری
۱۷	بخش دوم - نقش مسندی
۲۰	یادآوری
۲۱	بخش سوم - نقش مفعولی
۲۲	همراه «را»

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۲۴	همراه «ی»
۲۵	بدون «ی» و «را»
۲۷	همراه «را» و «ی»
۲۸	شواهد دو کاربرد کهن
۲۹	«مر» تنها
۳۱	بخش چهارم - نقش متممی
۳۷	یادآوری
۴۰	بخش پنجم - نقش ندایی
۴۱	بدون همراهی حرف ندا و
۴۱	همراه «الف» در آخر اسم
۴۳	«ای» در اول اسم
۴۴	یادآوری ۱

فهرستِ مندرجات

صفحه	عنوان
۴۵	یادآوری ۲
۴۹	مواردی که منادی حذف می شود
۵۱	بخش ششم - نقش تمیزی
۵۴	بخش هفتم - نقش قیدی
۵۶	قید زمان
۵۷	قید تأسف
۵۸	قید علت
۵۸	یادآوری
۶۰	بخش هشتم - نقش صفتی
۶۳	بخش نهم - نقش اضافه
۶۵	اقسام اضافه

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۶۷	اضافه ملکی
۶۹	اضافه ی تخصیصی
۷۱	فرق اضافه ی ملکی و اضافه تخصیصی
۷۲	اضافه ی توضیحی
۷۴	اضافه ی تشبیهی
۷۵	اضافه ی استعاری
۷۶	اضافه ی اقترانی
۷۷	فرق بین اضافه ی استعاری و اقترانی
۷۹	اضافه بنوت
۸۱	بخش دهم - نقش بدلی
۸۶	کتابنامه

چکیده

درباره نقشهای اسم، بحث‌ها و نوشته‌ها کم نیست، لکن کتاب یا مقاله مستقل در این قلمرو به ویژه درباره‌ی موضوع مذکور به نظر نگارنده نرسیده است، و از تقسیم‌بندی‌های متفاوت، تقسیم‌بندی دست‌نویسان اخیر منطقی‌تر و کامل‌تر به نظر می‌رسید؛ بنابراین اسم را با ده نقش (حالت) در متون معتبر اعم از نظم و نثر کهن و جدید مورد تحقیق و تتبع قرار داده، ضمن بحث و بررسی به نقل شواهد پرداختم. از میان متون هر قرن و یا دوره‌ای به چند متن معتبر بسنده شده است. در ضمن جهت رعایت اختصار از بیان تعاریف دستوری خودداری شده است مگر به ضرورت، و بیان اختلاف نظرها و تحلیل آراء و دیدگاهها و برگزیدن نظر صائب و اهل فن. بعضی از نقش‌های اسم

اقتضای آوردن شواهد بیشتری می‌کرد، مثل: اضافات و برخی به علت وضوح، نیاز به بحث زیاد و یا شواهد متنوع نداشت برای هر کدام در حد نیاز نمونه و شاهد مثال آورده شده است. در متون ترجمه‌ی قرآن کریم، به علت وسواس مترجم در رعایت دقت و امانت ترجمه کلام وحی، کاربرد خاصی دیده می‌شود، هر یک از آنها با توضیح لازم پر از کاربردهای اصلی و کلی آوردم و در ضمن ویژگی‌های خاص و استثنایی هر کاربردی و موردی را (به خصوص در شعر بنا بر ضرورت) توضیح داده و جداگانه آوردم.

مقدمه

پیش از یازده قرن است که زبان شیرین فارسی دری، زبان گفتاری و نوشتاری و ادبی ملتی است که در پهنه‌ی ایران زمین

زندگی می‌کنند، نه تنها ملت ایران در ایران هزار و یک صد سال، بدین زبان سخن می‌گویند و می‌نویسند و می‌خوانند و می‌سرایند و می‌گیرند و می‌خندند، بلکه از یک سو نفوذ آن، از شرقی‌ترین نقطه‌ی شبه قاره‌ی هند تا غربی‌ترین ناحیه کشور عثمانی و بین‌النهرین دامن گسترده است؛ و از دیگر سو در افغانستان و کشورهای تازه به استقلال رسیده از اتحاد جماهیر شوروی سابق و نیز در گسترده‌ی وسیعی از سرزمین پهنای چین و دیگر مناطق، این زبان، وسیله‌ی تفهیم و تفاهم میلیون‌ها انسان قرار گرفته است، افزون بر این، خامه و اندیشه‌ی نویسندگان و اندیشمندان و دانشمندان فارسی با این زبان به نشر و ترویج و تبلیغ و تبیین فرهنگ و معارف غنی و والای اسلامی پرداخته و آن را در تاریخ به نام (دومین زبان نشر اسلام) به ثبت رسانده‌اند.

ایرانیان نخستین کسانی هستند که از قرنهای اول اسلامی، در قلمرو صرف و نحو و ادب و لغت زبان عربی به تحقیق و تألیف آثار و کتابهای گرانبها پرداخته‌اند، اما در خلال این یازده قرن کمتر در فکر تدوین قواعد روشن و کامل برای زبان خویش بوده‌اند و نخستین کتاب مستقل دستور که وسیله یک ایرانی یعنی، میرزا حبیب اصفهانی نویسنده و دانشمند فقید به نام «دستور سخن» نوشته شد از صد و اند سال فراتر نمی‌رود.

بعد از این تألیف، استاد فقید سعید عبدالعظیم قریب به نوشتن دستورهای درسی برای کلاسهای مختلف دبستان و دبیرستان دست یازید، که برخی از آنها بیش از چهل بار تجدید چاپ شده است. بعد از قریب، چهار استاد بزرگ و دانشمند، یعنی، ملک الشعراء بهار، بدیع الزمان فروزانفر، جلال‌الدین همایی، رشید

یاسمی، به همکاری آن استاد گرامی به تألیف دو جلد دستور برای کلاسهای اول تا چهارم دبیرستان‌های نظام قدیم آموزشی پرداخت که به نام پنج استاد معروف است؛ و بارها به زیور طبع آراسته است.

پس از این آثار، دهها و صدها کتاب و جزوه، وسیله معلمان و استادان و ادب‌پژوهان نگارش یافت همه و یا بیشترشان ریزه‌خوار نعمت بی‌دریغ استاد قریب و پنج استاد بودند و خود چندان نکات مبهمی را روشن نساختند و سخن بدیع و نو نیاوردند و لغزشی را یادآور نشدند، اما نخستین کسی که بدون تأثر و تقلید و اقتباس از آن بزرگان، با مطالعه و تتبع و تحقیق در متون فارسی و با توجه به خصوصیات خود زبان فارسی به تألیف دستور مستقل پرداخت، شادروان دکتر عبدالرسول

خیامپور استاد فقید دانشگاه تبریز بود که در دستور فارسی طرحی نو افکند، ولی به سبب دور بودن از مرکز قدرت و زبان کتاب وی مثل آن دو یعنی دستور قریب و پنج استاد شهرتی نیافت، با این همه این اثر ارجمند نیز چندین بار تجدید چاپ شده است.

پس از اینها، کارهای استاد فقید دکتر محمد معین، قابل ذکر و شایان تحسین است که با روش خاصی در قلمرو هر یک از مسایل دستوری کتابی مستقل پرداخت و کتابهای ارزنده‌ی «اضافه» «اسم مصدر و حاصل مصدر» «مفرد و جمع»، «معرفه و نکره» از تتبعات و تألیفات آن استاد عزیز از دست رفته است.

بعد از آن بزرگ، استاد دانشمند دکتر پرویز ناتل خانلری و نیز آقای دکتر فرشید ورد به پژوهشهای دستوری و تألیف کتابها و

نگارش مقاله‌ها پرداختند که کار و تحقیق هر دو شایسته‌ی یاد و تحسین است. علاوه بر اینها، استادان و صاحب‌نظران دیگر، مقاله‌ها و رساله‌ها و کتابهایی در این زمینه نوشته‌اند که هر یک به نوبه‌ی خود از ارزش و اهمیت خاص برخوردار است، ولی ذکر نام همه آن بزرگان از حوصله‌ی بحث ما خارج است، بالاخره در سالهای اخیر آقایان دکتر حسن انوری و دکتر احمدی گیوی به نوشتن کتابهای درسی دستور برای مدارس و مراکز تربیت معلم پرداختند که بیشتر به دستور و شیوه‌های استاد خیامپور و دکتر خانلری نظر داشته‌اند.

از نظر بحث محتوایی در مورد نقش‌ها یا حالات اسم، بیشتر دستورنویسان به تأسی از استاد فقید عبدالعظیم قریب و پنج استاد، اسم را چهار حالت ذکر کرده‌اند (فاعلی، مفعولی، اضافه،

ندا) و دیگر نقش‌های اسم را نادیده گرفته‌اند، مثلاً حالت «شنیه» را که اسم است و در دو جمله زیر، به ترتیب نقش مسندی و قیدی دارد:

فردا شنیه است. رضا شنیه به دبیرستان نمی‌رود.

و یا نقش «برادر» در جمله زیر:

احمد برادر حسین آمد.

که کلمه «برادر» در جمله بالا بدل است ناگفته گذاشته‌اند.

اما استاد فقید دکتر خامپور، مانند بسیاری از جهات و موارد، برخلاف دستورنویسان دیگر، برای اسم سیزده حالت فاعیل شده

است: